

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

*Мельничук О.Г.,
викладач-стажист кафедри
конституційного, адміністративного
та фінансового права ХГУП*

РОЛЬ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ

Політика підтримання міжнародного миру та безпеки, співробітництва держав на різних рівнях характеризується активними інтеграційними процесами, що превалюють у зовнішніх відносинах світових держав. Вона породжує тенденції об'єднання у різноманітного роду союзів з метою забезпечення своїх національних та регіональних інтересів в різних сферах суспільного життя. Ефективність створення та функціонування таких союзів проглядається у високих темпах економічного розвитку, у стабільності господарської ситуації, у вигідних позиціях в світовій торгівлі суб'єктів, що беруть активну участь у міждержавних союзах. Провідне місце в системі регіональних союзів відіграє Європейський Союз, ефективне функціонування якого доводить доцільність створення такого роду співтовариства. Яскравим доказом зразкового втілення в життя ідеї «об'єднаної Європи» та концепції західноєвропейської інтеграції є вдале виконання завдань та поступове здійснення цілей, поставлених перед союзом. Продуктом, а одночасно і інструментом інтеграції, що розвернулася в Європі, є *європейське право*. Очевидність існування європейського права як новітнього явища підкреслюється багатьма науковцями та політиками. *Європейське право* стало невід'ємною складовою частиною сучасного загальносвітового правового потенціалу¹. І хоча ще важко дати повну та остаточну характеристику всього того нового і значного, що внесено європейським правом в розвиток юридичної теорії та практики, без нього уявити собі право в цілому вже неможливо. Достатньо буде сказати, що в європейському праві успішно співіснують ідеї та норми континентального та загального права, принципи суверенітету і наднаціональності, взаємоузгодженість з міжнародним та з національним правом.

Термін «*європейське право*» використовується для позначення сукупності правових норм, що регулюють взаємовідносини, які складаються в рамках європейських інтеграційних об'єднань, в рамках Європейських співтовариств і Європейського Союзу. Російський професор Ентін вважає, що *європейське право* включає в себе право Європейських співтовариств, право Союзу і положення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод². В літературі використовують для визначення того ж поняття і інші терміни: «право Європейського Співтовариства»³ чи «право Європейського Союзу»⁴.

Найбільш поширеним є розуміння європейського права у двох значеннях – широкому та вузькому. В широкому розумінні це регіональне право, що є в своїй основі міжнародним правом. У вузькому розумінні *європейське право* – право європейських співтовариств, що доповнене певною мірою правовим регулюванням всього Європейського союзу. Таке право вже багато в чому відійшло від міжнародного і являє собою особливий правовий феномен.

Європейське право є окремим, особливим правом, яке має не тільки свої чіткі рамки, але й власну природу. Воно є новим правом, що суттєво відрізняється від традиційного міжнародного права. Той факт, що співтовариства, які зі своїм правом входять до Європейського Союзу, слугують його головною опорою, не змінює сутності справи: правове регулювання, що доповнює в рамках Європейського союзу право співтовариств, це право іншого характеру. Воно охоплює ділянки міждержавного співробітництва, що виходить за рамки співтовариств. Але найголовніша відмінність є в тому, що за своєю природою таким «додатковим правом» є *міжнародне право*⁵. Тобто підкреслюючи виняткову та унікальну сутність європейського права, потрібно звернути увагу на правову основу його виникнення - *міжнародне право*, оскільки перші європейські інтеграційні інститути та міжнародні європейські організації виникли на основі норм міжнародного права.

Європейське право - поняття багатозначне. По-перше, це окрема галузь права. По-друге, *європейське право* являє собою учбову дисципліну, що призначена для викладання системи знань про *європейське право* і для підготовки спеціалістів для роботи в сфері правового регулювання. По-третє, *європейське право* виступає як наука, що вивчає основи європейського права, його історію, внутрішні закономірності функціонування, взаємозв'язку з іншими галузями права, структуру європейського права та узгодженість його компонентів між собою, шляхи підвищення ефективності, тенденції розвитку та ін.

Європейське право має свої власні принципи як самостійна галузь права, яка бере своє походження від міжнародного публічного права. Тому основні принципи міжнародного права мають суттєве значення для функціонування і подальшого розвитку європейського права.

В міжнародному праві під основними принципами розуміються узагальнені норми, що виражають характерні ознаки, основний зміст міжнародного права, а також ті, що наділені найвищою юридичною силою. До сьогодні поняття принципів міжнародного права не має нормативного визначення. Існує лише доктринальне їхнє тлумачення. Про основні принципи звичайно пишуть і говорять як про «основоположні норми, котрі виражають провідні ідеї й якісні особливості» системи права, «його провідні положення».

При розгляді принципів міжнародного права неможливо не зупинитись на понятті *«загальні принципи права»*. Воно активно обговорюється у зв'язку зі ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, згідно з якою Суд разом з конвенціями та звичаями застосовує «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями». Багато хто вважає, що в даній статті перелічені джерела міжнародного права. Існує багато точок зору щодо юридичної природи та значення загальних принципів права.

На думку італійського науковця Д. Анцилотті, *«загальні принципи права»* - це передусім загальні принципи міжнародного права, а потім – принципи, що визнаються в законодавствах всіх країн. Як принципи національних правових систем вони не є частиною міжнародного права. Інший італійський автор – професор Г. Мореллі - вважає, що в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду йдеться не про принципи міжнародного права, а про загальні принципи, що впливають з національних правових систем.

Прибічники «чистої» теорії права доводять, що *«загальні принципи права»* не є самостійними джерелами міжнародного права. Зокрема, австрійський професор Г. Кельзен висловлює сумнів в можливості існування принципів, «загальних правовим порядкам всіх цивілізованих народів», вказуючи на існуючі ідеологічні відмінності між державами. Відкидаючи

доктрину «прогалин» в міжнародному праві, він вказує, що будь-який міжнародний спір може бути вирішений на основі договірного чи звичаєвого міжнародного права. Отже, згадування про «загальні принципи права» є зайвим.

Представники помірковано-нормативістської точки зору, зокрема швейцарський професор П. Гуггенхайм вважає, що не всі **принципи права**, що входять в різні правові системи, включаються в **міжнародне право**: «Тільки лише дуже незначна кількість таких принципів інкорпоровано в міжнародний публічний правопорядок». Французький професор Ш. Русо розуміє під «загальними принципами права» не тільки принципи, загальні для різних національних систем, але й загальні принципи міжнародного права, які «не співпадають ні з конвенційними, ні з звичаєвими нормами».

На думку австрійського професора А. Фердросса, представника сучасного природно-правового напрямку, - «**міжнародне право** не вичерпується договірним і звичаєвим міжнародними правом, їх доцільно доповнити також загальними принципами права»⁶. А. Фердросс стверджує, що «загальні принципи права» є основою всього міжнародного права. В той же час вони створюють його складову частину і застосовуються в тих випадках, коли позитивне **міжнародне право** не містить принципів і норм, доречних в даному випадку»⁷. Інший представник цього ж напрямку – Лефюр стверджує, що «для того, щоб стати «загальними принципами права», принципи природного права повинні знайти своє позитивне вираження в національному праві»⁸.

Професор Г.І. Тункін вважає, що «загальні принципи права» – це загальні національним правовим системам і міжнародному праву ненормативні положення, що мають значення для застосування норм діючого права. Вони складаються частіше в національному праві і входять в **міжнародне право** через договір чи звичай.

Видатний український академік В.М. Корецький під «загальними принципами» у міжнародному праві розуміє «загальні (основні) принципи міжнародного права». Розвиваючи цю думку, В.М. Корецький говорить: «Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду (в якій міститься вказівка і на «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями») якраз починається з констатації обов'язку Суду «вирішувати передані йому спори на основі міжнародного права». Отже, «Суд зобов'язаний застосувати принципи міжнародного права, але не принципи внутрішнього права окремих держав»⁹.

Отже, беручи до уваги позицію професора Корецького та ст. 38 Статуту Міжнародного Суду, можна сформулювати таку позицію щодо місця і ролі основних принципів міжнародного права в міжнародному праві: основні принципи міжнародного права є джерелом міжнародного права. Звідси і впливає виняткова і надзвичайна важливість таких принципів.

Основні принципи міжнародного права містяться в Статуті ООН і мають обов'язкову юридичну силу для членів цієї Організації. Для інших суб'єктів міжнародного права ці принципи також є обов'язковими, оскільки вони набули характеру міжнародного звичаю. В ст.2 цього універсального акта перераховано сім таких принципів: принцип незастосування сили або загрози силою, принцип мирного вирішення спорів, принцип невтручання у внутрішню компетенцію будь-якої держави, принцип співробітництва держав, принцип рівноправності й самовизначення народів, принцип суверенної рівності держав, принцип сумлінного виконання зобов'язань, прийнятих відповідно до Статуту ООН. У довершеному вигляді вони закріплені в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються

дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. і в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Останній документ доповнив наведений перелік ще трьома основними принципами: непорушність кордонів, повага прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконання, принцип територіальної цілісності держав. Основні принципи міжнародного права виконують ряд практичних функцій. Вони визначають основи взаємодії суб'єктів специфічним чином, закріплюючи основні права та обов'язки держав. Принципи виражають та охороняють комплекс загальнолюдських цінностей, таких як мир та співробітництво, права людини. Вони слугують ідейною основою функціонування та розвитку міжнародного права. Принципи – це фундамент міжнародного правопорядку, вони визначають його політико-правову форму. Принципи – історично обумовлені. З однієї сторони, вони необхідні для функціонування системи міжнародних відносин та міжнародного права. З іншої – їх існування та реалізація можливі лише в даних історичних умовах. Принципи відображають корінні інтереси держав і міжнародного співтовариства в цілому. З суб'єктивної сторони вони відображають рівень усвідомлення державами закономірностей системи міжнародних відносин, своїх національних та загальних інтересів.

Європейське право виступає як особлива самостійна правова система, що існує поряд з національними правовими системами і системою міжнародно-правовою. Як в будь-якій галузі права, в європейському праві існує інститут принципів права. Він складається з окремих принципів національних правових систем, принципів міжнародного права та зі своїх власних, притаманних лише європейському праву.

Разом з такими основоположними принципами європейського права, як «збалансований розподіл суверенних прав і повноважень», «поєднання міжнаціонального і національного», «пропорційність і субсидіарність», установчі акти закріплюють і цілий ряд інших, що мають суттєве значення для практики функціонування європейських інститутів. До них можна віднести широке застосування колегіальності при прийнятті рішень, розширення відкритості і прозорості в діяльності інститутів Союзу, підвищення елементів гласності, розширення доступу публіки, принцип «мотивування актів», що приймаються інститутами, а також принцип «великої процедурної визначеності».

Загальні принципи права відносяться до джерел європейського права, що активно використовуються Судом Європейського Союзу (ЄС). Переходячи до аналізу цих принципів, необхідно уточнити деякі поняття. В науковій літературі і документах термін «загальні принципи» використовується доволі широко, але не завжди з достатнім ступенем точності. Це призводить до того, що принципи взаємовідносин європейського права та інших правових систем кваліфікуються як загальні принципи європейського права. Це явно суперечить постановам установчих договорів, які чітко вказують, що *загальні принципи права* ЄС утворюють положення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також демократичні принципи, що містяться в конституційних актах держав-членів, що притаманні правовій державі. В той же час принципи, що регулюють взаємодію європейського права і держав-членів, утворюють не загальні фундаментальні *принципи права*, а складову частину правового надбання Співтовариств і як такі носять обов'язковий характер. Правові наслідки їх існування та використання не є ідентичними. Це, зокрема, призвело до того, що в умовах невизначеності поняття «загальних принципів» національні

суди конституційного контролю нерідко визнавали за собою право ревізії правових настанов європейського права в частині, що стосується захисту основних прав і свобод в тому вигляді, в якому вони закріплені в Основному законі держави. Уточнення змісту загальних принципів європейського права в Договорі про Європейський Союз значною мірою змінює можливість колізії юрисдикцій. З точки зору європейського права контроль за узгодженням актів Співтовариств основним принципом права – є сферою спільної юрисдикції. Спроби вищих судових органів конституційного контролю монополізувати право установлення узгодження норм національного і європейського права були категорично відкинута Судом ЄС як такі, що суперечать принципам, що визначають взаємовідносини європейського і національного права.

Взаємодія європейського права і національного права здійснюється на базі принципів, закріплених в статутних договорах і розвинутих, інтерпретованих й доповнених актами вторинного права та практикою Суду ЄС. Взаємовідносини європейського та національного прав держав-членів характеризуються чотирма важливими принципами, що є тісно пов'язаними один з одним: верховенство європейського права по відношенню до права держав-членів, пряма дія європейського права, інтегрованість норм європейського права в національні системи права держав-членів, юрисдикційний захист європейського права, що здійснюється судовими установами Співтовариств і держав-членів.

Згідно з Протоколом про застосування принципів субсидіарності і пропорційності, який доповнює Договір про утворення ЄС, їх застосування «не повинно наносити шкоду принципам, уточненим Судом, що стосуються взаємовідносин між національним правом і правом Співтовариств...» Принцип пропорційності та субсидіарності закріплені в ст. 3-В Договору про Європейський Союз (1997). Його розшифровці присвячені також спеціальний Протокол і Декларація, що є додатками до Амстердамського договору (1997).

Як вже було зазначено вище, до джерел європейського права відносяться *загальні принципи права*¹⁰. *Загальні принципи права* являють собою концентрований вираз найважливіших істотних властивостей і цінностей, що притаманні правовій державі та розділяються демократичними державами та їх Співтовариствами. Первинні договори про створення Співтовариств доволі туманно згадували про *загальні принципи права*. Наступні установчі акти, особливо Маахстритський договір (1992), а потім Амстердамський договір, вносять деяку ясність в розуміння того, що являють собою *загальні принципи права*. Суд ЄС в рішеннях по різних конкретних справах неодноразово вказував на те, що він спирається на загальнозвизнані *принципи права*, наприклад, такі, як принцип недискримінації, принцип пропорційності чи адекватності, і цілий ряд інших. Згідно з ст. 6 Договору про Європейський Союз, він заснований на принципах свободи, демократії, поваги прав людини і основних свобод, а також на принципах правової держави, принципах, що є загальними для всіх держав – членів Європейського Союзу. Пункт 2 тієї ж статті уточнює, що під загальними принципами права ЄС розуміються основні права і свободи в тому вигляді, як вони закріплені в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод, що підписана в Римі 4 листопада 1950 р., і як вони випливають з загальних конституційних традицій держав-членів.

Європейські Співтовариства наділені установчими договорами міжнародною правосуб'єктністю. Це означає, що Співтовариства вправі вести переговори і укладати міжнародні договори та угоди з третіми державами як двостороннього, так і багато-

стороннього характеру; співробітничати з міжнародними організаціями і навіть входити в їх склад; підтримувати дипломатичні (або квазидипломатичні) відносини з третіми державами і міжнародними організаціями. Тобто Європейський Союз, вступаючи у зовнішні зносини з іншими суб'єктами міжнародного права, діє у відповідності з основними принципами міжнародного права. Держави-члени Європейського Союзу, будучи самостійними суб'єктами міжнародного права на міжнародній арені у відносинах з іншими державами та міжнародними організаціями також підпорядковані основним принципам міжнародного права.

В умовах європейської інтеграції судова практика виходить із того, що *загальні принципи права* – це не тільки загальні принципи національного права держав-членів, а й принципи міжнародного публічного права. На це вказує, наприклад, рішення Суду Європейського співтовариства від 12 грудня 1972 р.¹¹

Європейське право значною мірою зобов'язане своїм походженням міжнародно-правовим настановам, а тому зберігає з останнім тісний взаємозв'язок. Створення Європейського Союзу ще більш закріплює цей взаємозв'язок, розширюючи сферу застосування міжнародно-правового регулювання, адаптованого до особливостей та умов Європейських Співтовариств. *Європейське право*, своєрідність природи якого дозволяє розглядати його як особливий феномен, відрізняється з одної сторони від міжнародного права, а з іншої – від національного права держав-членів. Воно займає своє власне місце в неординарній системі правових зв'язків і відносин, що склалися не тільки на Європейському континенті, але й в усьому світі. Різниця між міжнародним правом і європейським правом проявляється, зокрема, в методології тлумачення права¹². Якщо в міжнародному праві вихідним принципом є суверенітет держави, а будь-який виняток потребує обґрунтованого доведення, то в європейському праві прийнятним є практично зворотний підхід – пріоритет інтересів співтовариств. У межах цих співтовариств положення міжнародного права все більше заміщуються їх власним правом. Практика Суду європейських співтовариств свідчить про те, що пріоритет права співтовариств як інтеграційного права являє собою загальновизнаний принцип, відхилення від якого в кожному конкретному випадку потребує серйозного мотивування. В принципі *європейське право*, що є автономним правопорядком, підлягає тлумаченню і застосуванню на своїй власній основі. Але, як підтверджує практика Суду європейських співтовариств, в тому випадку, коли в праві співтовариств є прогалини, можливим є залучення загальних принципів і норм міжнародного права. Зокрема, Суд визнав, що в сфері захисту прав і основних свобод людини можуть застосовуватись положення міжнародних договорів, учасниками яких є держави-члени.

Співвідношення європейського права з міжнародним правом будується на тих же засадах, що і співвідношення національного права з міжнародним. Іншими словами, мова йде про примат міжнародного права над європейським правом. Особливість полягає в тому, що подібно до міжнародного права, формування європейського права базується звичайно на балансі інтересів держав-членів. В його основі був і залишається міжнародний договір, «господарями» якого є держави-члени. Тому *європейське право* згідно з цим критерієм схоже з міжнародним правом. Національне право визначається суверенно самою державою. Але такий критерій не є визначальним і не відбивається на сутності європейського права як особливого, автономного правопорядку, що якісно відрізняється від міжнародного права.

Європейське право виходить з загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Вони не тільки впливають на зміст європейського права, але й визнаються первинними у випадку колізій. В своїх рішеннях Суд співтовариств послідовно керується тим, що ці принципи і норми носять загальний характер в рамках співтовариств. При цьому не має значення походження загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Вони можуть впливати як зі складених звичаїв і традицій, так і з важливих багатосторонніх декларацій, угод, конвенцій (наприклад, з Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

Теорія і практика застосування європейського права проводить розрізнення між двома категоріями договорів, що впливають на формування і еволюцію європейського права. За принципом аналогії можна говорити про різні рівні функціонування і європейського права, а звідси і про існування своєрідних принципів, властивих кожному рівню.

Це - договори, що укладаються Співтовариствами з третіми державами і/або міжнародними організаціями. На цьому рівні функціонування європейського права основні принципи міжнародного права є пріоритетними, оскільки Співтовариства виступають як суб'єкт міжнародного права зі всіма наслідками, що впливають звідси.

У взаємовідносинах між державами-членами та Співтовариством пріоритетними принципами є принципи європейського права за умови відповідності загальним принципам права в найширшому розумінні.

Отже, **європейське право** як унікальне явище, що пов'язує національні правові системи держав-членів і міжнародний правопорядок, гармонійно поєднує основні принципи міжнародного права і власні принципи європейського права, втілюючи новий і оригінальний правопорядок, що засновує своє існування і функціонування на особливій і самостійній системі права.

¹ Див.: Топорнин Б.Н. Европейское право. – М., 1998. – С. 18.

² Див.: Европейское право. / Под общ. ред. Л.М. Ентина. – М., 2000. – С. 35.

³ Див.: Хартли Э.К. Право Европейского Сообщества. – М., 1998.

⁴ Див.: Основы права Европейского союза. – М., 1997.

⁵ Див.: Топорнин Б.Н. Европейское право. – М., 1998. – С. 19.

⁶ Цит.: Фердросс А. Международное право. – С. 164.

⁷ Там само. – С. 43–44.

⁸ Цит.: L. Le Fur. La coutume et les principes generaux du droid comme sources du droid international public. Vol.3. – P. 368.

⁹ Цит.: Корецкий В.М. "Общие принципы права" в международном праве. – К., 1957. – С. 45.

¹⁰ Див.: Ентин Л.М. Европейское право. – М., 2000. – С. 92.

¹¹ Див.: Рішення Суду Європейських співтовариств від 12 грудня 1972 р. // International Law Reports. – 1979. – Vol. 53. – P. 29.

¹² Див.: Топорнин Б.Н. Европейское право. – М., 1998. – С. 297.